

Fəttah XALIQZADƏ

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, AMK-nın professoru

Ünvan: Yasamal r., Ə.Ələkbərov küç. 7

E-mail: halikzade@mail.ru

ETNOMUSIQİŞÜNASLAR ÜÇÜN DƏYƏRLİ TƏLİMAT

***Xülasə:** Böyük Britaniyanın məşhur Oksford Uniersiteti 1995-ci ildən etibarən elmin müxtəlif sahələri üzrə çox qısa müqəddimələr qəbilindən olan nəşrlərə başlamışdır. Beynəlxalq elmi ictimaiyyətin ən müasir tələblərinə cavab verən bu layihə çərçivəsində 2014-cü ildə tanınmış ABŞ alimi Timoti Raysın “Ethnomusicology. A Very Short Introduction” adlı dolğun məzmunlu təlimat kitabçası da işıq üzü görmüşdür. Hazırkı rəy-esse dəyərli elmi-metodik vəsaitin təbliği məqsədi ilə onun bütün fəsil və bölmələri haqqında geniş məlumat verir, müasir etnomusiqişünaslığın nəhəng və sirli dünyasından bir çox metod və yanaşmaları, anlayış və konseptləri peşəkarlar, tələbələr, habelə qonşu elmlərin nümayəndələri ilə tanış edir.*

***Açar sözlər:** musiqişünaslıq, etnomusiqişünaslıq, folklor, antropologiya, musiqi nəzəriyyəsi, tarix, müasirlik, tədqiqat metodları*

Giriş. Etnomusiqişünaslıq üzrə xarici ölkələrdə nəşr olunan elmi-metodik ədəbiyyatı izləmək çox çətin bir işdirsə, əsərləri layiqincə qiymətləndirmək daha məsuliyyətlidir. Amma dəyərli nümunələr gec-tez yayılır, təxminən də olsa, mütəxəssislərin təsəvvürlərini formalaşdırır bilir. Etnomusiqişünaslar istər Qərbi dünyasında, istərsə də daha sonra təşəkkül tapmış qeyri-Avropa məktəblərində elmi-tədqiqat işlərini davam etdirməyə görə ki, dərslər yazmağa nisbətən daha fəal və müntəzəm səy göstərilir. Əldə olan müəyyən məlumata görə müxtəlif ali məktəblərin müvafiq kafedralarında professor və tələbələr sələflərinin yolu ilə gedərək məhsuldar ekspedisiyalar aparır, əldə olunmuş və adətən unikal materialların tədqiqinə böyük əmək sərf edirlər. Belə bir təsəvvür heç də əsassız deyil: həmin qənaət kifayət qədər mütəxəssislərlə aparılmış söhbətlər nəticəsində yaranmışdır.

2014-cü ildə İstanbulda keçirilmiş bir simpoziumda olarkən haqlı təəccüb doğuran belə bir vəziyyətin səbəbini məşhur ABŞ alimi, ölkənin Etnomusiqişünaslıq Cəmiyyətinin (Society of Ethnomusicology, SEM) keçmiş sədri professor Timoty Raysdan da öyrənməyə çalışmışdım. Müsahibimin cavabı mənim xeyli məmnun etdi. O, simpozium ərəfəsində nəşr olunmuş elmi-metodik əsərini “burada hər şey var” – deyərək mənə ərməğan edəndə, həqiqətən sevincimin həddi-hüdudu yox idi. “Ethnomusicology. A Very Short Introduction” adlı kitabının mət-

bəə boyaları təzəcə qurumuş olsa da, üz qabığının parlaq sumaqı çalarları ilə yamyaşıl üfqi zolağı oxucunu canlı və ecazkar bir musiqi aləminə aparırdı...

1. Təlimat barədə ümumi məlumat

İngiltərənin məşhur Oksford Universiteti çox qısa müqəddimələr cinsindən olan nəşrlərə 1995-ci ildən etibarən start vermişdir. Nəşriyyat oxuculara xitabən yazır: “Çox Qısa Müqəddimələr yeni fənnə aparan stimullaşdırıcı və əlçatan yol arzusunda olan hər kəs üçündür” [9]. Hələ 2014-cü ildən qabaq, həmin qəbildən 350-yə qədər kitabçanın nəşr olunub dünya xalqlarının 40 dilinə tərcümə edilməsi layihənin geniş beynəlxalq nüfuzundan xəbər verirdi. Onların arasında Qədim Yunanıstan, Qədim Misir, Qədim Yaxın Şərq, İslam, İslam tarixi, Məhəmməd Peyğəmbər, Musiqi, Musiqi folkloru, Erkən musiqi, Dünya musiqisi, Ruhanilik, Sosial-mədəni antropologiya, İncəsənət tarixi, İncəsənət nəzəriyyəsi, Modern incəsənət kimi fənn və mövzulara həsr olunmuş nümunələr bütün nəşrlərin cüzi bir hissəsini təşkil edir.

İlk kitabın üstündən iyirmi il keçməmiş, yəni 2014-cü ildə növbə etnomusiqişünashlıq elminə də çatdı. Bu layihənin Timoty Raysa həvalə olunması irəlində görəcəyimiz kimi heç də təsadüfi deyildi.

1946-cı ildə doğulmuş ABŞ alimi elmi estafeti yaşlı müasirləri olmuş Alan Lomaks (1915-2002), Alan P.Merriam (1918-1980), Con Blekinq (1928-1990), Bruno Nettl (1930-2020) və başqa elm bahadirlərindən alıb yeni zirvələrə addımlamaqdan heç vaxt yorulmur. O özünün zəngin bilik və təcrübəsini qlobal miqyaslı auditoriya ilə paylaşmağa nail olmuşdur. İndi təxminən yarım əsr ərzində göstərdiyi başlıca tədqiqat maraqlarına – Bolqarıstan və Makedoniya ənənəvi folkloruna əlavə olaraq etnomusiqişünashlıq elminin bir çox mühüm məsələlərinə də yaradıcı əmək sərf etmiş, onun nəzəri-metodoloji əsaslarına qiymətli töhfələr vermişdir. Rəy verməyə çalışdığımız “*Ethnomusicology. A Very Short Introduction*” müəllifin neçə-neçə onillər boyu apardığı gərgin axtarışlarının ən gözəl bəhrələrindən biri hesab oluna bilər.

Etnomusiqişünas-alimin tərcümeyi-halı ilə tam tanış olmadan da, elə birçə bu kitabça üstəgəl bəzi məqalə və məruzələri əsasında deyə bilərəm ki, T.Raysın məhsuldar yaradıcılıq fəaliyyətinin elmi və pedaqoji istiqamətləri arasında müəyyən sədd çəkmək qeyri-mümkündür. Hər iki istiqamət üzrə qazandığı dərin bilik və bacarığını şərtləndirən ən başlıca amillərdən biri isə həmkarları və tələbələrinə, humanitar və ictimai fənlərə, bir sözlə cəmiyyətə açıq olmasından irəli gəlir.

Qərb dünyasında mütəxəssislər nəinki əsərlərini daima həmkarları ilə paylaşır, özləri də elm camiasının yeni nailiyyətlərindən əzmlə bəhrələnirlər. Belə bir qarşılıqlı mübadilələr yaşadıqları ölkələrin hüdudlarını aşaraq Qərb və Şərq yarımkürlərinin bütün məktəblərini də əhatə edir, ümumbəşəri əhəmiyyət qazanırlar. Bütün dünyanın alim və öyrəncilərini zəngin bilik və məlumatla təmin etmək üçün T.Rays da beynəlxalq elmi təcrübədən dönə-dönə faydalanmış, həmin iş üslubunu daima təkmilləşdirmişdir.

Görkəmli sələflərindən A.Merriam elm sahəsinin bir qolunu, musiqinin sosial-mədəni antropologiyasını, C.Blekinq insanın musiqi qabiliyyəti kimi köklü bir məsələni işləmişdirlər. 1960-cı illərdə A.Lomaks mahnı və rəqsi mədəniyyətin meyarı kimi ələ aldığı *kantometriks*, ardından da *koreometriks* nəzəriyyələrini yaradarkən müasirlərinin diqqətini cəlb etməmişdirsə, onların əsl qiyməti yenə də T.Raysın kitabçasında verilmişdir.

T.Raysın dərslərini doğru-düzgün dəyərləndirmək üçün ən azı bəzi müəlliflərin elmi-metodik vəsaitlərinə nəzər salmaq lazımdır. Deyildiyi kimi, etnomusiqişünaslıq fənni üzrə əldə olan dərslərlərin sayı çox deyildir. Məsələn, Anna Czekanovska. “*Etnografia Musiczna. Metodologia i Metodika*” (1971, polyak dilində, 1983-ci ildə ruscaya tərcümə edilmişdir). Müəllif kitabı “*инструкция*”, yəni “təlimat” adlandırmışdır. “*Музыкальная этнография...*” polşalı mütəxəssisin (1931-2022) Varşava Universitetində oxuduğu mühazirələri əsasında tərtib olunmuşdur. Rusca tərcüməsi (1983) keçmiş sovet məkanında maraqla qarşılanmışdır [11].

Orijinalın yazılmasından yarım əsr keçməsinə baxmayaraq, dərslər yenə də tədris prosesində istifadə olunan vəsaitlərdəndir. A.Çekanovska özünün şəxsi elmi-pedaqoji təcrübəsi ilə yanaşı bir çox alimlərin kitablarına da istinad etmiş, müxtəlif adlar daşımış bu elm sahəsinin (məsələn, Müqayisəli musiqişünaslıq, Musiqi etnoqrafiyası, Səsin psixologiyası və akustikası, nəhayət, Etnomusiqişünaslıq) ümumi inkişaf yolunu, başlıca mahiyyətini və vəzifələrini işıqlandırmış, bir çox faktoloji məlumatları şərh etmişdir.

T.Rays kitabının modern tarixə can atması, onun yaşlı müasiri B.Nettlin isə əsasən ötən əsrin ikinci yarısında fəaliyyət göstərməsi onların fərqlərini anlamağa kömək edir. B.Nettl (1930-2020) etnomusiqişünaslıq sahəsində sanballı tədqiqatları uzun müddət, ötən əsrin 50-ci illərindən ömrünün sonuna qədər davam etdirmiş və onun elmi təfəkkürü əsasən XX əsrin ikinci yarısında formalaşmışdır. Müəllif sanki ilk versiyanın mövzuları orbitinə bağlı qalmış, anlayış və konseptləri hər dəfə yeniləsə də, onları radikal şəkildə dəyişmək məqsədi güdməmişdi. Eynilə onun yazı üslubu və təfəkkür tərzı də əsasən XX əsrdə qalmışdı. Bruno Nettl. “*Study of Ethnomusicology. Twenty nine issues and consepts*” (1983)” adlı çox dəyərli və irihəcmli vəsaitin yenidən işlənilmiş daha iki nəşri vardır (2005 və 2015).

Bruno Mettl “Etnomusiqişünaslıq tədqiqatı. İyirmi doqquz mövzu və konsept” adı əsərinin ilk nəşri ilə A.Çekanovska kitabının rus tərcüməsi eyni ildə işıq üzü görsələr də (1983), birinci alimin kitabı Polşalı müəllifin orijinalından (1971)12 il sonra çıxmışdır. Arada olan müddət ərzində Bruno Nettl bu elmin dinamik inkişafından, xüsusilə də, ABŞ alimlərinin nailiyyətlərindən faydalanmış və daha da irəliyə getmişdir. Buna görə də, onun kitabı elm aləmində böyük rəğbətlə qarşılanmış və klassik əsərlər sırasına daxil olmuşdur. Müəllif nəhəng elmi layihəsi ilə kifayətlənməmiş, onu daha da təkmilləşdirmiş, müasir tələblərə cavab verən daha iki nəşrini də hazırlamışdır.

B.Nettlin çox mükəmməl və nəfis yazı üslubu, elmdə işlənilmiş demək olar, bütün məsələləri əhatə etməsi, ən incə məqamların müfəssəl şərtləri bu fundamental tədqiqatın yüksək dəyərini müəyyən etmişdir. Böyük alim özünün polşalı həmkarının təlimatında təqdim olunan faktoloji məlumatların çoxluğuna aludə olmamış, eləcə də mütəxəssislərin müstəqil şəkildə işlədikləri Metodika adlı II hissəsinin tövsiyələrini ixtisar etmiş, əvəzində çox sayda mövzu və konseptlərin müxtəlif aspektləri barədə özünün dərin və düşünülmüş elmi təhlillərini təqdim etmişdir.

Nisbətən gənc nəslə təmsil edən T.Raysın kitabı 2014-cü ildə nəşr olunmuş və B.Nettlin onun bəzi məqamlarını, məsələn, elmin yeni tərifini öz mövzu və konseptlərinin son nəşrində (2015) dəyərləndirə bilmişdir. T.Raysın tərfi belə səslənir: Etnomusiqişünaslıq insan varlıqlarının nə üçün və necə musiqi qabiliyyətinə malik olmasını tədqiq edir [9, s.1]. Bu tərif C.Blekinqin məşhur kitabının adı ilə qismən səsləşsə də, (*“How Musicalis Man”*) T.Raysın verdiyi tərif müasir və daha mütərəqqi düşüncənin məhsuludur və onun yeni ruhlı elmi konsepsiyası bütün əsər boyu aydın görünür. Beləliklə, elmin ən son nailiyyətlərini dəyərləndirib təhlil etməkdə, ən başlıcası isə yeni yanaşma sayəsində sanballı ümumiləşdirmələrdə daha müasir və innovativ dərslər yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

Etnomusiqişünaslıq elminə dair bütün dünyada mövcud olan saysız-hesabsız tədqiqatları tapmaq imkan xaricində olsa da, sözü gedən dərslərin yüksək məziyyətlərini təxmin etmək mümkündür. Belə bir yüksək qiyməti kitab haqqında deyilmiş fikirlər və yazılmış rəylər bir daha sübut edir. ABŞ Etnomusiqişünaslıq Cəmiyyətinin (*Society of Ethnomusicology, SEM*) sabiq prezidenti Deborah Wong kitab barədə yazır: “Tim Rays öz karyerası boyunca etnomusiqişünaslığın böyük mənzərəsi haqqında düşünmüşdür. Onun fikirləri həm yığcam, həm də əhatəlidir, dəqiq informativ və nəfiscəsinə nikbindir. O geriye dönüb etnomusiqişünasların harada olduqlarına baxır və haraya üz tutduqlarını incələyir [9, son səhifənin üz qabığı].

Kitabın hər bir fəslə etnomusiqişünaslıq elminin müəyyən bir probleminə həsr olunmuşdur. Onların ardıcılığı vahid məntiqi prinsipə əsaslanır. Fəsillərin müqəddiməsi oxucunu məsələ ilə ümumən tanış edərsə, müəyyən başlıqlar altında verilmiş bölmələr onun müvafiq aspektlərini işıqlandırır və dünya xalqlarının musiqi təcrübəsindən alınmış nümunə və ya musiqili davranışlarla təsdiqini tapır.

“Ethnomusicology. A Very Short Introduction” kitabının unikallığı və bənzərsizliyi son dərəcə lakonik üslub vasitəsilə olduqca dolğun məzmunu ifadə etməsindədir. Onun 133 səhifədən ibarət olan əsas mətnində müasir etnomusiqişünaslıq fikrinin demək olar, bütün nailiyyətlərini açıqlaya bilmişdir.

Kitabın əsas mətnindən sonra verilmiş bölmələr – İstifadə Edilmiş Ədəbiyyat, əlavə mətaliə *Further reading*, dinləmə *Listening*; və eləcə də, adlar və mövzular üzrə *Index*) mütəxəssis və tələbələr üçün faydalıdır, daha nələrin oxunmasını və dinləniləsini tövsiyə edir. Az sonra görəcəyimiz kimi, müəllif fəsil və bölmələrin adlandırılmasında da çox qısa düsturları məharətlə seçir. Ümumi başlığın

“çox qısa müqəddimə” kimi əlavəsi kitabın yalnız həcminə uyğun olsa da, onun bütün fəsil başlıqlarında da özünü göstərir.

9 fəslin hər birində elmi fənnin müəyyən bir vacib məsələsi və çoxsaylı aspektləri özünün şərhini, qəti və birmənalı qiymətini tapır. Fəsillər müxtəlif sayda (2-9) bölmələrə, onlar da öz növbəsində intervalla ayrılan abzaslardan ibarət olmaqla, nəzərdən keçirilən məqamların kifayət qədər olduğuna bir işarədir.

Kitabın hər bir fəslində müəyyən bir sanballı mövzu polad məntiq əsasında şərh olunur. Kiçik giriş oxucunu problemlə, sonra da onun fərqli aspektləri ilə tanış edir. Vahid təfəkkür prinsipinə ciddi əməl olunması fəsillərin qavranılmasına kömək göstərir. Lakin müxtəlif mövzuların sırasından əmələ gələn bütöv konsepsiyanı tam əhatə etmək heç də həmişə asan olmur. Bütün fəsillərin baş mövzusu sadalayaq. 1. Fənnin təyin və tərif edilməsi; 2. Bir az tarixindən; 3. Tədqiqatın aparılması; 4. Musiqinin təbiəti; 5. Musiqi bir mədəniyyət kimi; 6. Fərdi musiqiçilər; 7. Musiqi tarixini yazarkən; 8. Etnomusiqişünaslıq modern dünyada; 9. Etnomusiqişünaslar iş başında. Problemlərin mürəkkəbliyi səbəbindən mövzuların məntiqi ardıcılığını, birindən digərinə keçməsinə təyin etmək asan deyildir. Eyni zamanda nəhəng və mürəkkəb məzmunun sadə və yığcam ifadəsi müəllifi daha çox düşündürmüş və məsələ özünün uğurlu həllini tapmışdır.

Fəsillərin daxili mündəricatı ilə tanış olduqdan sonra onların arasında təgbənd şəkilli əlaqələrin, körpülərin qurulduğunu da görəcəyik. Məsələn, ikinci fəslə daxil olan sahə araşdırmaları altıncı fəsildə böyüyərək fərdi musiqiçilərlə aparılacaq sırf elmi araşdırmalara keçir. Tədqiqatın aparılması (fəsil 3), modern dünyada etnomusiqişünaslıq (fəsil 7) və elm sahiblərinin xidməti qulluqları barədə tövsiyələr (fəsil 9) bir-birilə səsləşir.

T.Rays kiçik formatlı çox qısa müqəddiməsində elmin yeni-yeni mövzularını dəqiq şərh etməklə, B.Nettlin “Etnomusiqişünaslığın tədqiqi...” əsərlərinin üç nəşrinə (1983, 2005, 2015) önəmli əlavələr etmişdir. Nəşrindən qabaq kitab bir neçə universitetin ixtisas kurslarında sınaqdan çıxmışdır. Düşünürəm ki, müəllim və tələbələrin ona qarşı münasibəti, sözsüz ki, mətnin daha da cilalanmasına yardımçı olmuşdur.

Hazırda bu sanballı dərs vəsaitinə rəy yazmaqla biz öz üzərimizə böyük məsuliyyət götürürük. Gənc həmkarlarımızı və tələbələrimizi kitabı orijinalda mütaliə etməyi ruhlandırmaq istərdik. Lakin onlar həmin vəzifənin öhdəsindən gəlsələr də, zənnimizcə, bu barədə müzakirə və fikir mübadilələri də çox önəmli olmalıdır.

Kitab beynəlxalq əhəmiyyətli bir nəşr hesab edilir. Onun 9 fəsildən ibarət məzmunu, yəqin ki, hər ölkənin, o cümlədən Azərbaycanın ictimai-mədəni və musiqi ənənələrinə uyğunlaşdırıla bilər. Buna baxmayaraq, mütəxəssislərimizin haradasa və nə zamansa müxtəlif xalqların ənənələri ilə qarşılaşa biləcəklərini nəzərə alaraq və ya sadəcə elmi prinsiplər nəminə bütün mövzuların qabaqcadan mənimsənilməsinə mümkün və lazımlı hesab edirik. Bu məqsədlə ayrıca bir metodiki tövsiyələrin (vəsaitin) hazırlanması da istisna edilmir. Belə bir vəsait orijini-

nal mətni çətin qavrayan tələbələr üçün (əfsus ki, onlar hələ də var) xüsusilə faydalı ola bilər.

“Etnomusiqişünaslıq. Çox qısa müqəddimə” kitabının orijinal dil üslubu haqqında da bir neçə söz demək istərdik. Bruno Nettlin akademik elm əsərlərinə xas olan ali ədəbi üslubun ilə müqayisədə T.Raysın dili adi danışq üslubuna yaxındır. Bununla bərabər bütün mürəkkəb məsələ və anlayışları izah etməyə qadirdir. Sadəlik fəsil və bölmələrin adları üçün də çox səciyyəvidir.

Təbii ki, böyük bir esse-rəyde sözü gedən kitabın bütün fəsil və bölmələrinin dolğun məzmununu ayrıntılı şəkildə şərh etmək imkan xaricindədir. Bunun üçün bəlkə də, iri həcmli xüsusi metodiki tövsiyələrə də ehtiyac vardır. Bununla belə, kitaba ümumi nəzər saldıqda bəzi maraqlı qənaətlərə gəlmək olur. Fəsil adlarının bir qismi bütövlükdə aydın olsa da, onların məzmun və məntiq əlaqələrini yalnız təxmini şəkildə anlamaq olur. Məsələn, *Defining Ethnomusicology/ Etnomusiqişünaslığın tərif edilməsi* (fəsil 1) *A Bit of History/Bir az tarixindən* (fəsil 3) *Conducting Research Tədqiqatın aparılması* (fəsil 5). *Writing music history. Musiqi tarixini yazarkən* (fəsil 6) kimi başlıqlar fəsillərin nədən bəhs etdiyini əks etdirsə də, onların daxili mündəricəsini nəzərə aldıqda, mövzuların yeni aspektləri ilə də məmnuniyyətlə tanış olmaq mümkündür.

Etnomusiqişünaslığın tərfi məsələsi həmişə tədqiqatçıları özünə cəlb etmiş və müzakirə predmeti olmuşdur. Hazırda yenə də istər alimlərin, istərsə də qonşu elm sahələrinin diqqət mərkəzindədir. Bu səbəbdən T.Rays “Etnomusiqişünaslığın tərfi” adlı ilk fəsildə oxucuları hər bir fənn üçün mühüm olan elmi tərif məsələsi ilə yaxından tanış edir. Xatırladaq ki, müqayisəli musiqişünaslığın tarixi ərzində A.Merriamın tapıb ortaya qoyduğu qırıxdan artıq tərif [7] XXI əsrin ikinci onilliyində T.Raysın dərsliyində dörd dəfə azalsa da, yenə də kifayət qədərdir [9]. Üstəlik müəllif İngiltərəli etnomusiqişünas-alim C.Blekinqin ən məşhur kitabından (*How Musical is Man*, John Blacking, 1973) faydalanıb yeni bir tərif də irəli sürmüşdür: “Etnomusiqişünaslıq insan varlıqlarının nə üçün və necə musiqi qabiliyyətli olduqlarını tədqiq edir” [9, s.1].

Müəllif fənnin iki etimoloji izahında da yeni cəhətləri aşkar etmişdir: Birincisi, “*Etnomusicology*” terminində üç yunan sözünün birləşməsi hər kəsə yaxşı bəlli olsa da, (*ethnos-mousike-logos*), onlardan hər birinin incə məna çalarları nəzərə alınmaqla mürəkkəb terminin də bir neçə yozumuna yol açmışdır. Eyni terminin ikinci etimoloji izahı, yəni *musicology* (1885) və *ethnology* (1783) kimi müxtəlif elmi fənn adlarının kontaminasiyası metodoloji məna kəsb edir. Çünki müqayisəli musiqişünaslıq özünün hər iki elmi metodunu (müqayisəli və kulturoloji metodları), eləcə də bunun üçün zəruri olan etnoqrafik sahə araşdırmalarını məhz etnologiyadan almışdır.

2. Etnomusiqişünaslığın tarixi haqqında

Hər bir elm və sənət sahəsində tarixi problematikanın çox mühüm rol oynadığını nəzərə alaraq, “*Ethnomusicology. A Very Short Introduction*” kitabının

ikinci fəslə daha geniş şərh olunacaqdır. Bu fəsil xəsisçəsinə “Bir az tarixdən” (*A bit of history*) adlansa da, onun fərqli bölmələri fənnin əsas mərhələlərini təşkil etmiş müqayisəli musiqişünaslıq (1885) və etnomusiqişünaslıqdan başqa (1950), sözü gedən elmin qədim və orta əsr sələflərini, habelə müstəmləkəçilik, romantik milliyyətçilik və etnologiya kimi mühüm amillərin folkloru toplama hərəkətinə təsirini əks etdirir. Nəticədə elmi yeni və müstəqil musiqi elmi olan etnomusiqişünaslığın geniş tarixi mənzərəsi yaxın və uzaq sələfləri ilə birlikdə təsvir edilir.

Qədim və orta əsr sələfləri. Etnomusiqişünaslığın əsas məsələlərindən biri olan insanın musiqi qabiliyyəti qədim dövrlərdə də mütəfəkkirləri dərindən düşündürürdü. Məsələn, qədim Çin və Yunan filosofları, erkən Orta əsrlərdə Hindistanın, daha sonra müsəlman Şərqi alimləri (Əbu Nəsr Fərabə, Əbu Əli ibn-Sina, Səfiəddin Urməvi, Əbülfərəc İsfahani) musiqi risalələrində, nəzəri araşdırmalarla yanaşı, musiqiyə mədəniyyətin bir hissəsi kimi yanaşırdılar.

Çin və antik yunan alimlərinin fikrincə musiqi kosmoloji, dini, ictimai görüşləri ifadə etməyə qadirdir. Pifaqorun təliminə əsasən, kainat və musiqi müəyyən ədədi nisbətlərlə idarə olunur. Buradan da “kainatın harmoniyası” anlayışı meydana gəlmişdir. Musiqi insanın davranış və əxlaq qaydalarına və deməli siyasi həyata təsir edirmi yoxsa onun (musiqinin) özü sosial-mədəni sistemlə müəyyən olunur. Bu gün aktual olan bu məsələlər yunan elmində də şərh olunurdu (Platon).

Yunanların etos nəzəriyyəsinə görə musiqi qammaları insanların mənəviyyatına müəyyən təsir göstərir. Bu baxışlar orta əsrlərdə Şərq musiqi nəzəriyyəçiləri tərəfindən davam etdirilmiş və müasir dövrə qədər gəlib çatmışdır. Çin alimləri də musiqinin insan həyatında oynadığı rolu tədqiq etmişlər. Deyilənə görə dahi filosof Konfusi (b. e.ə 551-479) musiqini ifa edə bilirdi. Onun fikrincə, musiqi hakim sinfin və beləliklə də, dövlətin nümayəndələrində müsbət keyfiyyətlərin tərbiyəsinə kömək edən mühüm vasitədir. Qədim çinlilər ilk dəfə müəyyən musiqi kökünü (*lyu*) təsbit etmiş və onu dövlətin idarə olunmasında vacib vasitə saymışdılar. Maraqlıdır ki, hakimiyyətdə sülalənin dəyişməsi zamanı musiqi kökü də dəyişdirilməli idi.

İslamın meydana çıxmasından sonra Yaxın və Orta Şərq alimləri antik yunan elmindən bəhrələnmiş və özlərinin ensiklopedik məzmunlu əsərlərində musiqinin mənəvi təsirindən geniş bəhs etmişdirlər (Fərabə, “Kitab ül-musiqi əl kəbir”). Əbülfərəc İsfahaninin “Kitab əl ağani” – “Nəğmələr kitabı”nda zəmanəsinin musiqi ifalarından və ictimai-mədəni hadisələrindən geniş bəhs etmişdir. Həmin müəlliflərə bir çox başqalarını da əlavə etmək olar.

Əsərinin tarixə həsr olunmuş II fəslində T.Rays uzaq keçmişdən yeni tarixi dövrə keçir. O, bəhs etdiyi elmin XVIII əsrdən başlayan yeni dövründə baş vermiş mərhələlərini bir neçə bölmə daxilində şərh edir. Avropalıların dünya xalqlarının musiqisi ilə ilk və ara-sıra təmasları XVI əsrdən başlasa da, XVIII əsrin

ikinci yarısından sonra bu qəbildən olan araşdırmalar müntəzəm xarakter alır. Bizim adətən *müqayisəli musiqişünaslığa qədərki dövr* kimi adlandırdığımız zaman kəsiyi XVIII əsrin ikinci yarısından başlamış, XIX əsrin sonlarına qədər davam etmişdir. T.Rays dövrün ən dəyərli elmi araşdırmalarını yada salır, onlara təsir etmiş ictimai hadisələri qeyd edir. Bəzi tədqiqatçılar XVIII əsrdə fəaliyyət göstərmiş və uzaq ölkələrin musiqisini toplayıb öyrənmişdilər. Jan Jozef Mari Amio/Jean Joseph Marie Amiot (1718-1793), Ser Uilyams Cons (Sir williams Jones, 1746-1795), Joşua Stiil (Joshua Steele, 1700-1796) müvafiq olaraq Çinin, Hindistanın və Okeaniyanın musiqi ənənələrini öyrənmişdirlər. Müəllif bu tədqiqatlara həmçinin, Jan Jak Russonun Amerikanın yerli xalqlarına məxsus musiqinin not yazılarını şərh edən “Musiqi lüğəti”ni və Çarlz Börney’in Avropa qitəsinə səyahəti zamanı qələmə aldığı musiqi həyatının etnoqrafiyasını da əlavə edir.

Təbii ki, əsasən XIX əsrdə ömür sürmüş Frensis Ceyms Çayld (1825-1896), Çarlz Rassl Dey (1860-1900), Aleksandr Con Ellis (1814-1890), Raja ser Taqor (1840-1914) və başqalarının da fəaliyyəti səmərəli olmuş və yeni elmi istiqamətin müqayisəli musiqişünaslığın yaranmasına öz təsirini göstərmişdir. Bu və başqa tədqiqatçıların sayı getdikcə daha da çoxalmış və 1885-ci ildə musiqi elminin yeni istiqaməti rəsmi olaraq tanınmışdır.

Bizə elə gəlir ki, qeyri-Avropa xalqlarının musiqisi formalaşmaqda olan yeni elmin nümayəndələrini təsadüfən cəlb etmirdi. Zənnimizcə, yaradıcılığını mühüm qanunauyğunluqları tapmaqda və dərinlən işləməkdə əcnəbi (*exotic*) folklorun saf nümunələri Avropa xalq musiqisi ilə müqayisədə daha münasib idi. T.Rays bu tədqiqatlara təkan vermiş mühüm amillərə iki növbəti “İstismar və Maarifçilik” və “Milliyyətçilik, musiqi folkloru və etnologiya” adlı bölmə həsr etmişdir.

Qədim və orta əsrlərin alimlərindən fərqli olaraq yeni tarixi dövrdə yad xalqların musiqi ənənələrinə qarşı da maraq oyanır. Bu gün Şimali Amerika, Avropa, Avstraliya və başqa etnomusiqişünashlıq məktəbləri üçün adı olan bu təmayüllər müstəmləkəçilik hərəkəti və maarifçilik ideyalarından baş alıb gəlir. Məsələn, Ser Uilyam Cons Hindistan klassik musiqisindən yazırsa, Fransa maarifçiləri Jan Jak Russo və Jan Josef Mari Amio Çin musiqisini araşdırır, yaxud tarixi musiqişünaslığın lideri İngiltərəli Çarlz Börni Avropa qitəsinin musiqi etnoqrafiyasını öyrənir.

“Milliyyətçilik, musiqi folkloru və etnologiya” bölməsi milli musiqi folklorşünashlıq məktəblərinin meydana gəlməsini və etnomusiqişünashlığa göstərdiyi təsiri açıqlayır. Bu maraq Avropada “Romantik milliyyətçilik”lə bağlı idisə (J.Q.Herder), həmin ideyanın əsasında tarixi siyasi səbəblər, daha doğrusu, müstəqil dövlətlərin yaranması və mədəniyyət quruculuğu dururdu. ABŞ-da isə yerli əhəlinin musiqi ənənələri etnologiya elminin tələblərindən irəli gəlmişdir (Alis Fletcher, Franses Densmore).

“Müqayisəli musiqişünashlıq”. Yabançı xalqların musiqisinə qarşı marağın artması ilə Avstriya musiqişünası Q.Adler (1855-1941) musiqi elminin təsnifatına,

daha doğrusu, onun ikinci hissəsinə yeni istiqaməti də daxil edir: *Vergilechende Musikwissenschaft* (alm.), yəni Müqayisəli Musiqişünaslıq. T.Rays müqayisəli musiqişünaslıq tədqiqatlarına yüksəklikdən nəzər salaraq, onların əsas nailiyyətlərini ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim edir, əsas problemləri isə beləcə sıralayır: 1. musiqinin mənşəyi; 2. musiqinin təkamülü; 3. dünyada musiqi üslublarının və artefaktların yayılması; 4. musiqinin üslub təhlilləri və müqayisəsi; 5. ton, qamma və çalğı alətlərinin ölçülməsi və müqayisəsi.

Müəllif çoxsaylı tədqiqatçılara və onların əsərlərinə aludə olmayaraq, bu dövrün başlıca nailiyyətlərini təqdim edir. Məsələn, ingilis alimi A.C.Ellis (1814-1890) dünyanın müxtəlif guşələrindən toplanmış çalğı alətlərin köklərini özünün sent nəzəriyyəsi sayəsində dəqiq hesablamış, qədim dövrlərdən mövcud olmuş baxışlara yenilik gətirmişdir. Musiqi sistemlərinin yaranmasını riyazi və təbii səbəblərlə izah etmiş antik yunan alimi Pifaqor (e.ə. 570-490) və onun ardıcıllarından fərqli olaraq, A.C.Ellisin tədqiqatları musiqi sistemlərini mədəniyyətin məhsulu kimi təqdim etməyə imkan vermişdir.

Berlin məktəbinin nümayəndələri K.Zaks və E.Hornbostel 1914-cü ildə müqayisəli metod sayəsində dünya musiqi alətlərinin yeni təsnifatı sistemini yaradırlar. Bu sistem indiyə qədər özünün əhəmiyyətini qoruyub saxlayır etnoorqanologiya elminin təməl daşı hesab olunur.

Erkən etnomusiqişünaslıq. T.Rays fənnin adının müqayisəli musiqişünaslıqdan etnomusiqişünaslığa dəyişməsi ilə baş verən ciddi yeniliklərə ümumi nəzər salır. O, metodologiya sahəsində müqayisəli təhlillərin zəifləməsinə və antropologiya ilə musiqi nəzəriyyəsinin birliyini qeyd edir. Elmi maraqlar okeanın o tayına, yəni ABŞ-a keçməklə ölkədə mətbu orqanların (*nyus-letter* və jurnalın) nəşri, etnomusiqişünaslıq cəmiyyətin təsis olunması, Kaliforniya (Los-Anjeles), İndiana və İndianopols universitetlərində ixtisas kurslarının təşkili etnomusiqişünaslığın inkişafında mühüm hadisə kimi qeyd olunur.

Müqayisəli təhlillərin zəifləməsi, bir çoxlarının müqayisədən üz döndərməsi həmin metodun heç də tamamilə aradan çıxması demək deyildi. B.Nettl Şimali Amerika hindilərinin musiqisini, M.Kolinski melodik quruluşların təsnifatını, M.Hud musiqinin dinamika, tembr, yüksəklik xüsusiyyətlərini yenə də həmin metod vasitəsilə tədqiq edirdilər.

Bir çox elmi məqalələr musiqi-nəzəri təhlillərə həsr olunur, not yazıları üsullar və onların real ifalara uyğun olub-olmaması gündəmə gəlir. Belə ki, Afrikanın cənubundan əldə edilmiş bir mahnının dörd not versiyası arasında önəmli fərqlər həmin yazılara etibar azaldır. Eyni zamanda musiqi ənənələrinin sahə şəraitində və daha dərinlən tədqiqi nəticəsində notlaşdırma məsələsi arxa plan keçdi.

Erkən etnomusiqişünaslıq dövrünün ən əlamətdar hadisəsi musiqi antropologiyasının yaranması oldu. Məlum olduğu kimi, ABŞ-da Frans Boze tərəfindən əsası qoyulan sosial-mədəni antropologiya elmi musiqiçilərin də marağını özünə cəlb etmişdi. A.Merriamın mərhələvi əsəri olan “*Anthropology of Music*” (1964)

monoqrafiyasından sonra etnomusiqişünaslığın musiqi-nəzəri (musiqişünaslıq) istiqamətinə ikincisi də əlavə olundu.

Musiqi təhlilləri əvəzinə “musiqi mədəniyyət daxilində” (“*music in culture*”) yanaşması önə çıxır və bir çox yeni suallar mütəxəssislərin əqlini məşğul edir. İnsanın musiqi məşğuliyyəti dil, din, rəqs, əl sənətləri əxlaq, siyasət, davranış kimi sahələrlə yanaşı baxılır və bir çox kulturoloji səciyyəli suallar elmin inkişafını yeni istiqamətə yönəldir.

“Yetkin” etnomusiqişünaslıq. Bu dövrün başlanması, yəni “etnomusiqişünaslığın yaşa dolması” (“*ethnomusicology’s coming of age*”) 1980-ci ildə İndiana Universitetində keçirilmiş elmi simpoziumda etiraf edilmişdir. Beləliklə, Qərb ölkələrində (Avropa və Şimali Amerikada) elmin əsas inkişaf mərhələlərinin dəqiq tarixləri (1885, 1950 və 1980) dəqiq məlumdur (yeri gəlmişkən, son iki tarix Azərbaycan elmində təxmini xarakter daşıyır).

Yeri gəlmişkən, bölməninə başlığındakı ilk sözün bircə dəfə dırnaq içinə alınması (“*mature*”, “yetkin”) təsadüfi deyil: bizə elə gəlir ki, bu, yetkinləşmə, kamilləşmə və müasirləşmənin sonu olmadığına edilmiş incə bir eyhamdır.

Etnomusiqişünaslıq termininin qəbul edilməsi, xüsusilə də musiqinin antropologiyasının bu elmin ikinci bir istiqamətinə çevrilməsi tədqiqatların inkişafına güclü təsiri göstərmişdi. A.Merriamdan sonra antropoloji məsələlər C.Blekinq (1928-1990), Kuabena Nketiya (1921) və başqaları uğurlu davam etdirirlər. Erkən etnomusiqişünaslıq üçün səciyyəvi olmuş musiqi-nəzəri və musiqi-antropoloji qolların ayrılıqda və mübahisələr şəraitində fəaliyyəti 1980-ci illərdə aradan qaldırılır. İki başlanğıcın ayrılmaz vəhdəti hələ 1964-cü ildə A.Merriam tərəfindən də aydın ifadəsini tapmış, lakin alim öz əsərində musiqinin antropologiyası məsələsi ilə ciddi məşğul olduğu üçün onun həlli bir qədər təxirə salınmalı oldu.

Etnomusiqişünaslıq yalnız musiqi sədalarını yox, onları mənalandıran insanların davranışlarını da həmçinin tədqiq etməlidir. Bu gerçəyi təsdiq etmək üçün T.Rays Xristofer Vatermanın sözlərini sitat gətirir. “*The irreducible object of ethnomusicological interest is not the music itself, a somewhat animistic notion, but historically situated human subject, who perceive, learn, interpret, evaluate, produce, and respond to music*” . “Etnomüzikoloji marağın azalmayan obyektı cansız bir anlayış olan musiqi özü yox, musiqiyə cavab verən, onu qavrayan, öyrənən, təfsir, təqdir və icra edən, tarixən bəlli bir insan subyektidir [9, s. 24]. Bununla yanaşı, not mətnləri ilə bağlı olan nəzəri təhlillərə nə qədər az rast gəlinərsə də, müəllif onların böyük rolunu yenə də vurğulayır: “Ən yaxşı etnomüzikoloji tədqiqatlar musiqi detallarına verilən ciddi diqqətlə xarakterizə edilir, çünki sosial başlanğıc musiqinin formaları, quruluşları və ifalarında ifadəsini tapır” [9, s. 24].

1980-ci illərdən sonra tədqiqat obyektləri durmadan dəyişir və müasir həyatın olaraq, öz elmi maraqlarını ənənəvi musiqinin saf, autentik və müasir həyatın təsirlərindən uzaq olan tədqiqat obyektləri ilə məhdudlaşdırmır. T.Rays dünya xalqlarının qaqaku (Yaponiya), raqa (Hindistan), qamelan (Yava), Cənubi Ame-

rikanın mahnı və rəqsləri ilə yanaşı caz improvizələrini, rep, turbofolk (Serbiya), salsa (Puerto-Rika) janrlarını, ABŞ Ticarət evlərində çalınan musiqini, Avroviziya müsabiqəsini də fənnin mərkəzi mövzuları sırasında yer aldığını söyləyir. Bütün bunlar elm sahəsinin ilkin tərifində deyildiyi kimi, “insanın nə üçün və necə musiqi qabiliyyətinə malik olduğunu” açıb göstərən nümunələrdir.

Etnomusiqişünaslıq əhalinin mülki hüquqları və gender münasibətləri kimi ictimai problemlərlə əlaqədar yeni sualları da irəli sürür və onları müvafiq üsullarla öyrənir. Etnik azlıqların və ya qadın musiqiçilərin diqqətdən yayınması, Afro-Amerika musiqi janrlarının Afrika kökləri, qeyri-Avropa xalqlarının tədqiqində müstəmləkəçilik təmayülü əvəzinə yerli mədəni dəyərlərə üstünlük verilməsi kimi bu və sairə ictimai-siyasi məsələlər müasir elmin predmetinə çevrilmişdir.

Hazırda dünyanın müxtəlif ölkələrindən olan və Qərb elminin metodlarını mənimsəmiş yerli tədqiqatçıların maraqları öz doğma musiqi ənənələrində cəmləşsə də, onlar da musiqini mədəniyyətin bir təzahür forması kimi öyrənirlər. T.Raysın fikrincə, bəzən yerli və yabancıların, musiqişünas və etnomusiqişünasların arasında mübahisəli məqamlar yaransa da, “hər yerdə lokal və beynəlmiləl etnomusiqişünaslıq formaları “İnsan varlıqlarının musiqi qabiliyyəti necədir?” sualı ətrafında ürək açan dialoq qurur.

3. Başqa fəsillərin qısa şərhı.

“Tədqiqatın aparılması” (*Conducting research*) kimi qısa bir başlıqlı fəsil etnomusiqişünaslıq araşdırmasının müxtəlif tipli mərhələlərinə aydınlıq gətirir. T.Rays sahədən başlayıb – böyük elmi tədqiqat əsərlərinə qədər davam edən uzun və keşməkeşli bir yolda 8 maddə üzərində ətraflı şəkildə dayanır, onlardan hər birinin ən vacib məqamlarını dəqiq şəkildə izah edir. 1. Sahə çalışması məkanları. 2. Sahə çalışması məkanının seçilməsi və materialın toplanması. 3. Müsahibənin aparılması. 4. İştirakçı müşahidələri. 5. Çalib-oxumağı, oynamağı öyrənmək. 6. Musiqi ənənələrini sənədləşdirmək. 7. Musiqinin notlaşdırılması və təhlili. 8. İntellektual mülkiyyət hüququ.

Beləliklə, musiqi folklorşünaslığı və digər sahələr üçün səciyyəvi olan *toplama*, *notlaşdırma* və *təhlil* kimi üçlü prinsipə əlavə olaraq müəllif daha beş əməliyyatdan bəhs edir. Beşinci maddənin vəzifəsinə qabaqcadan hazırlaşmaq lazım gəlsə, onun əhəmiyyəti sahə işləri zamanı özünü büruzə verir və sözsüz ki, tədqiqata da mühüm təsir göstərir. Hüquqi mülkiyyətlə bağlı olan sonuncu maddə bizim üçün kifayət qədər yenidir, lakin yaxın gələcəkdə aktuallaşa bilər.

Müəllif sahə araşdırmalarının sırf praktiki əhəmiyyətli tərəflərini yəqin ki, təcrübə və səriştəyə bağlayır (sorgulama üsulu, informantların tapılıb dindirilməsi, audio və video-çəkilişlərin aparılması). Göstərilən maddələrdən ilk dördü sahə çalışmaları zamanı yerinə yetirilir.

“*Musiqinin təbiəti*” (fəsil 4) etnomusiqişünaslıq elminin musiqi sənətinə verdiyi ən başlıca bədii-estetik töhfələrdən bəhs edir. Bütövlükdə səs icraçılığının (çal-çağırın, *music-making*, *музычирование*) daşdığı çeşidli funksiyaları və

ifadəli-anlamli xüsusiyyətləri ilə bağlı olan musiqinin təbiəti etnomusiqişünaslıq metodları vasitəsilə daha dərinlən və geniş şəkildə izah olunmuşdur. Ondan qabaq musiqişünaslıq baxışları musiqinin yalnız estetik funksiya daşıdığını hesab edirdisə, etnomusiqişünaslar buna əlavə olaraq digər funksiyaları da üzə çıxarmışlar. Əgər sirli-sehrli səslər ələmi sözlər qədər aydın olmadığından musiqişünaslar onların ifadəli xüsusiyyətlərini öyrənməkdən imtina etmişlərsə, etnomusiqişünaslar həmin sahədə də yeni nailiyyətlər qazanmışlar. Nəticədə musiqiyə aşağıdakı məcazlar prizmasından nəzər salınır. 1. Musiqi psixoloji ehtiyat mənbəyi kimi; 2. Musiqi sosial ehtiyat mənbəyi kimi; 3. Musiqi sosial və mədəni davranış forması kimi; 4. Musiqi işarələr sistemi kimi; 5. Musiqi oxunub təfsir olunması bir mətn kimi; 6. Musiqi incəsənətin bir növü kimi. Fəslin əvvəlində daha bir başlıq verilmişdir (Musiqi bir resurs kimi). Etnomusiqişünaslar musiqiyə bir incəsənət növü kimi baxmağa xüsusi meyl etməsələr də, sonda həmin məsələni də yeni mövqelərdən izah etmişlər.

“Musiqi bir mədəniyyət kimi”. Etnomusiqişünaslıq fənninin tərif edilməsində müəyyən çətinliklər yaşanmışdır. Təriflərin sayı hələ də az deyildir. Bəlkə elə buna görədir ki, çox vaxt məsələnin yığcam və sadə bir ifadə şəklində həllinə müraicət olunur – Etnomusiqişünaslıq musiqini mədəniyyət daxilində tədqiq edir. Eyni zamanda hər iki anlayış – musiqi və mədəniyyət özlüyündə mürəkkəb bir məzmun daşıdığı üçün onların qarşılıqlı münasibətlərinin izahına daha çox ehtiyac yaranmışdır. Təsədüfi deyil ki, T.Rays kitabın bir fəslini həmin məsələyə həsr etmişdir və beş bölmə daxilində araşdırmışdır. 1. Musiqi haqqında yerli anlayışlar (konseptlər); 2. Musiqinin öyrədilməsi və öyrənilməsi; 3. Eyniyyət və musiqi (*Identity and Music*); 4. Gender və musiqi; 5. Musiqi, trans, toparlanma, ekstaz və emosiya.

Musiqinin antropologiyası haqqında elmi əsərin müəllifi A.Merriam təbii olaraq, məsələnin müxtəlif aspektlərini qeyd etməli olmuşdur. Musiqi ilə kosmologiya və dinin əlaqəsi, musiqiçilərin sosial davranışları, musiqinin digər sənət sahələri ilə sıx birliyi, daşıdığı məqsəd və vəzifələr. İnsanın fiziki davranışları sırasında A.Merriamın qeyd etmədiyi təkcə bir rəqs sənəti qalmışdı. Sonradan o da elmin gündəliyinə daxil oldu, hətta yeni bir istiqamətə etnoxeoreografiyaya (*ethnochoreology*) çevrildi.

Fərdi musiqiçilər. 6-cı fəslin yenə də qısa və bir qədər müəmmalı adı, yəqin ki, sıradan informantları nəzərdə tutmur. Fəslin iki bölməsi (1. Fərdlərin tipləri; 2. Fərdlər və mədəniyyət nəzəriyyələri) yeni və mühüm elmi problemləri qaldırmağa imkan verir.

Fərdlərin iki tipi ölkədə və mühacirətdə çalışan musiqiçilərdən ibarətdir. Birincilər ənənələrin yaşadılması və yenilənməsində obyektiv inkişaf qanunauyğunluqlarını təmsil edirlər. Digər tərəfdən xarici ölkələrə köçmüş istedadlı musiqiçilərin yeni şəraitə uyğunlaşması da həmçinin elmi maraq oyadır.

Sahə araşdırmalarında əldə olunan nəticələr həm informantlardan, həm də toplayıcılardan asılı olduğu üçün etnomüzikoloji tədqiqatlar tam mənada obyekt-

tiv xarakter daşımır. Lakin etnomusiqişünaslar belə vəziyyətlərdə özünütəhlil işləri ilə də məşğul ola bilərlər.

Yeni nəzəriyyələr işığında fərdi musiqiçilərin fəaliyyəti xüsusi maraq oyadır. Cəmiyyətin ümumi musiqi mədəniyyəti ilə yanaşı, onun hər bir hissəsi də özünəməxsus cizgilərə malikdir və fərdi musiqiçilərin timsalında öyrənilə bilər. Bundan başqa, bu musiqiçilər ümumi mədəni və ictimai prosesləri sadəcə əks etdirmir, onların dəyişməsi və mənalandırılmasında da fəal iştirak edirlər. Məsələn, məşhur Misir müğənnisi Um-Gülsüm köhnə Osmanlı ənənələrindən ayrılmış, yeni dövlət ideologiyasının tələblərinə cavab olaraq, Ərəb, Avropa və kosmopolitan ideyalarını təmsil etmişdir. Fərdi musiqiçilərin sosial mövqeyi və rolu musiqi ifalarında da özünü göstərir.

Fəsil 7 “Musiqi tarixini yazmaq” adlı fəslin iki bölməsi “Musiqi tarixləri” “Modern musiqi tarixi” adlanır. Qədim və orta əsr mənbələri əsasında yazıla bilən tarix qədim Çinin və Orta əsr İslam Şərfinin mənbələri əsasında izah edilir. Bu zaman etnomusiqişünaslıq prinsiplərinə mütləq əməl edilməsi mütləq bir şərt kimi göstərilir. Digər bölmədə deyildiyinə görə, musiqi etnoqrafları cərəyan edən müasir proseslərin mahiyyətini anlamaqdan ötrü dönüb geriye baxmalı və yaxın tarixi keçmişi izləməlidirlər. Erkən etnomusiqişünaslar ənənəvi musiqi formalarını yüksək qiymətləndirir, onların dəyişməsinə mənfi hala kimi baxırdılarsa, müasir zamanda bütün proseslərə qarşı elmi maraq meydana gəlmişdir. Yeniləşmənin Avropa musiqisinin təsirləri nəticəsində yaranması və ya obyektiv qanunlar əsasında baş verməsi də həmçinin tarixi araşdırmalar vasitəsilə aydınlaşdırılır.

Fəsil 8 “Modern dünyada etnomusiqişünaslıq” elmi qarşısında meydana gələn yeni məsələlərindən bəhs edilir. Saf və ənənəvi folklor musiqisi əvəzinə müasir və hibrid formalar gündəmə gəlmiş və onların mühüm cəhətləri isə aşağıdakı bölmələrdə izahını tapmışdır. 1. “Qloballaşma və populyar musiqi”, 2. “Musiqi, media və texnologiya”. 3. “Musiqi, sağlamlıq və müalicə: 4. “Müharibə, zorakılıq, münaqişə”; 5. İqlim dəyişmələri”.

Qərbin inkişaflı məktəblərinin etnomusiqişünaslar ordusu dünya mədəniyyətlərini daima diqqət mərkəzində saxladığı üçün region və ölkələrin nümunələrini dərhal izləyə bilirlər. Azərbaycan tədqiqatçıları üçün prioritet yenə də ənənəvi musiqi yaradıcılığına verilir. Müasir mövzu materiallarını və ictimai-mədəni şəraiti tapmaqdan başqa nəzəri və metodoloji biliklərlə də silahlanmaq lazımdır.

Qloballaşmış dünyada müxtəlif ölkələrə məxsus musiqilərin və musiqiçilərin qarşılaşması sırf musiqi dilindən başqa ictimai, mədəni, siyasi, iqtisadi və s. cəhətləri də əhatə edir. Texnologiyalar sadəcə səs yazma aparatları olmaqdan başqa, həyat tərzini, o cümlədən musiqinin mövcudluğunu da dəyişmiş, mütəxəssislər üçün canlı musiqini əvəz etmişdir.

Musiqi müalicəsi qədim dövrlərdən bəri Şərq ölkələrində və Azərbaycanda tətbiq edilirdisə, onun müsbət effekti fəvqəltəbii və ya kosmoloji səbəblərlə izah olunurdu. Musiqiçilərlə həkimlərin sıx əməkdaşlığı şərti ilə doğru-düzgün nəticə-

lər alınmalıdır. Müharibə və münaqişə zonalarında musiqinin öyrənilməsinə başlanılsa da, bu geniş mövzunun hələ də qaranlıq tərəfləri vardır. Təbiətlə musiqini sıx əlaqələrinə baxmayaraq Azərbaycan reallıqlarında onun həm ümumi, həm də fərqli aspektləri bütün dünya xalqları üçün də maraqlı olardı.

Fəsil 9 Etnomusiqişünaslar iş başında” (*Ethnomusicologists at work*). Müəllifin yaşadığı ABŞ-da və Avropa ölkələrində etnomusiqişünaslar elmi tədqiqatlar aparmaqla yanaşı, təbii ki, müəyyən idarələrdə xidməti vəzifələr tutmağa can atırlar. ABŞ mütəxəssisləri üç əsas sahədə – universitetlərdə, dövlət və özəl sektorlarda, habelə ictimai xidmət (servis) idarələrində bir sıra vəzifələri icra edirlər – arxiv, laboratoriya, muzey, kommersiya musiqisi, film sənayesi, tətbiqi etnomusiqişünaslıq və s. Lakin bu kimi iş yerlərini tutmaq üçün onlar mübarizə aparmalı olmuş, peşəkarlıq keyfiyyətlərini sübut etmişlər. Belə iş yerlərinin Azərbaycanda da açılması mütəxəssislərin cəmiyyətə fayda verməsi və eyni zamanda daha da püxtələşməsi baxımından xeyli faydalı olardı.

Yekun. Timoti Raysın “*Ethnomusicology. A Very Short Introduction*” kitabı haqqında nə qədər geniş rəy verməyə çalışsaq da, aydındır ki, onun zəngin mövzular dairəsini bütün təfərrüatı ilə şərh etmək qeyri-mümkündür. Bu dəyərli təlimatı oxuduqca hər dəfə onun məzmununda nəşə yeni mətləbləri kəşf edirsən. Ümid edirik ki, hazırkı yazı sözü gedən əsəri orijinaldan oxumağa həvəs oyadacaq və tədris prosesinə müsbət təsir göstərəcəkdir. Ən böyük perspektiv vəzifəmiz isə nəzəri biliklərlə praktiki tədqiqat işlərinin sıx vəhdəti əsasında Azərbaycan milli etnomusiqişünaslıq məktəbi ənənələrini dünya elminin səviyyəsinə qaldırmaqdır.

XXI əsrin üçüncü onilliyində etnomusiqişünaslıq elmi Avropa və Şimali Amerikanın hüduqlarını aşaraq inkişaf etmiş qeyri-Avropa ölkələrində də davam və inkişaf etdirilir. Lakin Şərqi məktəbləri və o cümlədən, Azərbaycan etnomusiqişünaslığı Qərb məktəblərinin vahid nəzəri-metodoloji prinsiplərini rəhbər tutsalar da, onların arasında ciddi fərqlər də vardır. Əgər qeyri-Avropa tədqiqatçıların başlıca diqqəti adətən öz doğma mədəniyyətlərinə yönəldilirsə, qərb alimləri yad və bir-birindən uzaq xalqların musiqi ənənələrindən başlayıb cəhanşümul vəzifələri uğurla yerinə yetirirlər.

Doğrudur, Azərbaycanın tədqiqatçıları və tələbələri arasında da dünya xalqlarının musiqisini öyrənmək istəyi vardır. Lakin hələ həmin istiqamətdə araşdırmalar öz inkişafının ilk pillələrini yaşamaqdadır. Hətta milli musiqimizin Türk və İslam dünyası miqyasında öyrənilməsi kimi zəruri vəzifələr də obyektiv və subyektiv səbəblərdən az işlənilmişdir.

Digər tərəfdən Qərb aləmində ayrı-ayrı xalqlara məxsus ənənəvi musiqinin öz daşıyıcıları tərəfindən tədqiq edilməsinə böyük maraq vardır – bununla dünya musiqi atlasında olan boşluqlar aradan qaldırılmış olur. Dolayısıyla, qeyri-avropalılar öz mədəniyyətlərini öyrənərkən müasir Qərb etnomusiqişünaslığının prinsiplərini nəzərə almalı, lokal şəraitdə çalışıb global miqyasda düşünmək üsulunu tətbiq etməlidirlər. Bəhs etdiyimiz sahədə Qərb ilə qalan dünyanın (*West and*

Rest) dialoqu və əməkdaşlığı baxımından milli məktəbin qarşısında duran ən aktual problemlərdən biri də elə bundan ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Hacıbəyli Ü.Ə. Azərbaycan türklərinin musiqisi haqqında. Nəşrə hazırlayan, ön sözün və lüğətin müəllifi F.Ş.Əliyeva. B.: Adiloğlu, 2005, 80 s.
2. Hacıbəyli Ü.Ə. Azərbaycan musiqi həyatına bir nəzər. / Hacıbəyli Ü.Ə. Seçilmiş əsərləri. B.: Yazıçı, 1985, s.184-194
3. Blacking, John. How Musical is Man. University of Washington Press, Seattle and London, 1973, 116 p.
4. Czekanovska, Anna. Etnografia Musiczna. Metodologia və Metodika. (polyak dilində). 1971.
5. Lomax, Alan. Folk Song Style and Culture. Washington D.C. 88 p.
6. Merriam, Alan P. The Anthropology of Music. Evanston, IL, Northwestern University Press, 1964
7. Merriam, P. Alan. Definitions of “Comparative Musicology” and “Ethnomusicology”. An Historical-Theoretical Perspective. Ethnomusicology, Vol. 21, No. 2 (May, 1977). P. 189-204
8. Nettl, Bruno. Study of Ethnomusicology. Thirty-one issues and concepts. New edition. Indiana University Press. Urbana, 2005, 513 p.
9. Rice, Timothy. ‘Ethnomusicology. A Very Short Introduction’ Oxford University. 2014, 151 p.
10. Адигезалзаде Г.А. Становление и развитие этномузыкознания в Азербайджане. Б.: 2008, 328 с.
11. Чекановска А. Музыкальная этнография. М.: Сов. композитор, 1983, 293 с.

SİTATLARIN ORIJINALI

1. *A Very Short Introduction is for anyone wanting a stimulating and accessible way in to a new subject.*

2. *Tim Rice has spent his career thinking about the big picture of ethnomusicology. His reflections are both succinct and expansive, directly informed and gently optimistic. He looks back of where ethnomusicologists have been and consider where they might be headed. Rice has directly experienced deep disciplinary change and clearly, he welcomes more.*

3. *Ethnomusicology is the study of why and how, human beings are musical.*

Tim Rice has spent his career thinking about the big picture of ethnomusicology. His reflections are both succinct and expansive, directly informed and gently optimistic. He looks back of where ethnomusicologists have been and consider where they might be headed. Rice has directly experienced deep disciplinary change and clearly, he welcomes more.

Фаттах ХАЛЫК-ЗАДЕ

Доктор философии по искусствоведению, профессор АНК

ОБ ЦЕННОМ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОМ ПОСОБИИ

Резюме: Знаменитый Оксфордский Университет Великобритании с 1995 года начал публикацию серии очень кратких введений, посвященных многим отраслям современной науки. В настоящее время имеются сотни книг, переведенных на десятки языков мира, одной из которых является научно-методическое пособие крупного учёного из США, профессора Тимоти Райса “Ethnomusicology. A Very Short introduction” (2014). Предлагаемое читателям эссе-рецензия с целью ознакомления специалистов, студентов, а также представителей смежных наук с богатым содержанием научно-методического пособия, раскрывает его основные методы и подходы, понятия концепции, изложенные в книге.

Ключевые слова: музыковедение, этномузыковедение, фольклор, теория музыки, антропология, история и современность, методология

Fattah KHALIGZADE

Ph.Doctor on Art Sciences, professor of ANC

ON THE VALUABLE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL INSTRUCTION

Summary: ‘Ethnomusicology. A Very Short Introduction’ (2014) by a renowned scholar of the field from US Timothy Rice is one of the stimulating handbooks initiated by the celebrated Great Britain’s Oxford University since the 1995. Many books of this series had been translated into a number of world’s languages and gained wide popularity. The given book is addressed to the scholars and students in ethnomusicology, as well as to all those who are deeply interested in its history, theory and methodology. The present review-essay is aimed to acquaint Azerbaijani readers with its amazingly rich and updated content, expressed in the nine chapters and their inner sections, which include so many innovative ideas and considerations resulted from the recent investigations of the diversity of the music traditions all over the world.

Keywords: musicology, ethnomusicology, theory of music, anthropology, folklore, history and modernity, methodology

Rəyçilər: sənətsünashlıq üzrə elmlər doktoru, professor Ülker Əliyeva
sənətsünashlıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Lalə Hüseynova